

Prof. dr hab. Zofia Kawczyńska-Butrym

Instytut Socjologii UMCS

Orcid: 0000-0001-7073-5772

Lublin, 9. 08. 2021.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr **Barbary Skawiny**

na temat: **Przystosowanie społeczne osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Analiza socjologiczna**, napisanej pod kierunkiem **dr hab. Andrzeja Lipczyńskiego w Instytucie Nauk Socjologicznych Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego**

Rozprawa poświęcona jest jednemu z charakterystycznych i bardzo zróżnicowanych ograniczeń funkcjonowania społecznego i współwystępujących zaburzeń intelektualnych o różnej skali i nasileniu. Problem, jaki pojawia się w związku z możliwościami terapii i przystosowania społecznego, ma swoje źródła w braku pogłębionej wiedzy na temat etiologii autyzmu lub zespołu Aspergera i w związku z tym ogranicza prewencję tego typu zaburzeń. Dodatkowo powoduje wiele utrudnień w aktywizacji osób z różnymi przypadkami autyzmu, co zostało przedstawione w recenzowanej rozprawie. Podjęty w dysertacji temat dotyczący przystosowania społecznego osób ze spektrum autyzmu okazał się ważnym i słabo dotychczas analizowanym także przez socjologów problemem dotyczącym szeroko rozumianej sytuacji osób z niepełnosprawnością. Podjęty przez doktorantkę temat wzbogaca więc i znacznie poszerza tematykę z zakresu socjologii niepełnosprawności.

Praca składa się z 8 rozdziałów, które wypełniają trzyczęściową strukturę złożoną: z części teoretycznej, w skład której wchodzi 4 rozdziały, części metodologicznej z 1 rozdziałem i 3 rozdziałami części empirycznej. Ponadto w pracy zamieszczono kilkustronicowe Wprowadzenie i Zakończenie oraz bogatą Bibliografię i Aneks. Łącznie praca obejmuje 361 stron. Uwagi dotyczące układu i struktury poszczególnych rozdziałów

zwłaszcza w części empirycznej oraz przyjętego układu Bibliografii omówione będą odrębnie.

W części teoretycznej przedstawione zostały 4 odrębne zagadnienia stanowiące szczegółowe problemy poruszone w rozprawie, do których doktorantka odwołuje się w wynikach badań części empirycznej. Dwa pierwsze rozdziały są poświęcone teoretycznej analizie i prezentacji głównych zagadnień, które mieszczą się w tytule rozprawy: przystosowaniu społecznemu i autyzmowi. Doktorantka odwołując się do teorii funkcjonalno-strukturalnej definiuje przystosowanie społeczne jako proces wzajemnych relacji człowieka i jego otoczenia, a jednocześnie omawia rozwój społeczny człowieka, oraz czynniki, które warunkują ten rozwój i mają wpływ na przystosowanie społeczne. Sygnalizuje też znaczenie oddziaływania kultury na osobowość i znaczenie socjalizacji w procesie rozwoju człowieka. W rozdziale drugim bardzo szczegółowo omawia problematykę autyzmu, zespołu Aspergera i zaburzeń ze spektrum autyzmu. Przy tym ostatnim zagadnieniu podkreśla znaczenie kontekstu neurologicznego i społecznego oraz określa je terminem *neurosocjologicznego*. Jednocześnie uzasadnia potrzebę podjęcie szeroko rozumianego problemu społecznego ujętego i analizowanego w naukach socjologicznych. Doktorantka przyjmuje przy tym założenie, że socjologiczna analiza przystosowania społecznego osób z autyzmem czy z zespołem Aspergera koncentruje się na jego społecznych, wieloaspektowych determinantach. I to założenie realizuje i weryfikuje w rozprawie.

W kolejnych dwóch rozdziałach w sposób szczegółowy [i nadmiernie rozszerzony] omawia proces uspołecznienia i komunikacji społecznej.

W pierwszym z nich doktorantka eksponuje kwestie socjalizacji pierwotnej [w rodzinie] i socjalizacji wtórnej [przedszkole, szkoła, zakład pracy], jak również odrębnie omawia otoczenie społeczne [przestrzeń publiczną] oraz media cyfrowe. Ten bardzo obszerny rozdział, w którym znalazła się analiza rodziny w nawiązaniu do najważniejszych pozycji literatury [Tysza, Adamski, Kwak] jest poświęcony socjalizacji pierwotnej uznanej przez doktorantkę za najważniejszy i podstawowy proces rozwoju i uspołecznienia dziecka, a w związku z tym za główny czynnik jego przystosowania społecznego także w

przypadku autyzmu, zespołu Aspergera oraz innych rodzajów ograniczeń w funkcjonowaniu społecznym. Omawia też socjalizację wtórną, w której przytacza problemy edukacji szkolnej [z podkreśleniem dysfunkcji i jej przyczyn], środowiska rówieśniczego oraz możliwości i znaczenia pracy zawodowej w rozwoju i funkcjonowaniu osób o różnych poziomach autyzmu także z wykorzystaniem internetu i innych mediów publicznych. Niewątpliwie na szczególne podkreślenie zasługują wnioski formułowane w tym rozdziale, które wynikają zarówno z analizy przedstawionej literatury, ale też z osobistych doświadczeń i praktyki zawodowej doktorantki. Podkreśla ona, że nietypowość procesu socjalizacji dziecka z niepełnosprawnością wymaga połączenia procesu socjalizacji pierwotnej [rodziny] z socjalizacją wtórną [szkoły], co polega na stałym związku i komplementarności obu procesów. Zwraca też uwagę, że w praktyce szkolnej a także w pracy zatrudnianych w niej, bądź działających równolegle terapeutów – obserwowane jest wyłączanie rodziny z procesu edukacyjnego. Prowadzi to do nieskuteczności działań na rzecz przystosowania społecznego dzieci ze spektrum autyzmu. Podobnie niekorzystne są dla rozwoju dziecka z autyzmem są niewłaściwe zachowania rodziców w tym wyłączenia go ze spotkań rodzinnych lub z uczestniczenia z rodzicami w zwyczajowych aktywnościach codziennego życia. Dzieje się tak wbrew dobru dziecka i ogranicza szanse na jego przystosowanie społeczne.

W kolejnym rozdziale doktorantka zwraca też uwagę na odmiennosć uwarunkowań rozwoju dziecka w kontekście zmian cywilizacyjnych i technologicznych oraz wskazuje na znaczenie komunikacji społecznej będącej podstawą różnego rodzaju interakcji. Rozprawa ma wyraźną podbudowę teoretyczną, która została zreferowana w poszczególnych rozdziałach części teoretycznej.

Drugą część recenzowanej pracy stanowi metodologia. Jest to jedyna część, na którą składa się tylko jeden, ale bardzo rozbudowany rozdział o 7 paragrafach, w których uwzględnione zostały wszystkie zakresy niezbędne w prezentacji warsztatu metodologicznego. Jednak nieco inaczej należy ocenić treści w tym rozdziale, ponieważ jest to zdecydowanie słabsza część rozprawy. W tej części tekst jest nieuporządkowany, powtarzane są niektóre wątki. Doktorantka zamiast skupić się na tematach sygnalizowanych w wyodrębnionych, konkretnie zatytułowanych paragrafach, przytacza

literaturę i omawia podstawowe pojęcia dotyczące między innymi: definicji socjologii¹, celów nauki, etapów i metod badań, triangulacji i innych bardzo szczegółowych, teoretycznych zagadnień metodologicznych, cytując przy tym różnych autorów i różne ich stanowiska. Można domniemywać, że Autorka rozprawy chce uświadomić czytelnikowi, że zna i orientuje się w różnych opracowaniach i problemach metodologii badań naukowych i socjologicznych. I rzeczywiście taki cel osiąga. Nie do końca jednak klarownie określa problem badawczy, koncentrując się raczej na celach badań. Można nawet dostrzec pewną niekonsekwencję terminologiczną między sformułowanym obszarem zainteresowania badawczego [*Uwaga jest skierowana na to, w jakim stopniu osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera są w stanie zaadaptować się w społeczeństwie i od czego ta adaptacja zależy* [str. 136], *Sfera badań dotyczy potrzeb życia codziennego* [str. 138] a tematem rozprawy. Rozprawa dotyczy *Przystosowania społecznego ...*, rozumianego przez Doktorantkę zdecydowanie szerzej, niż tylko adaptacja [por. rozdział I]. Należy dodać, że nie sformułowano wprost problemu badawczego, lecz: *Problemy badawcze zaprezentowane zostały w formie pytań ogólnych, którym towarzyszą pytania szczegółowe* [str. 145]. Ostatecznie można zgodzić się z taką interpretacją, przy zastosowanej przez doktorantkę metodologii badań jakościowych.

Część trzecią pracy stanowią trzy rozdziały, z których pierwszy, bardzo obszerny [117 str.] obejmuje prezentację i analizę wyników przeprowadzonych badań, natomiast dwa kolejne rozdziały, to bardzo ważna próba typologii przystosowania społecznego osób ze spektrum autyzmu [rozdział 7] a następnie cenne zalecenia praktyczne dla kształtowania procesu przystosowania tych dzieci i młodzieży [rozdz. 8]. Rozdziały te skoncentrowane są na poszukiwaniu odpowiedzi – w jaki sposób kształtowane są umiejętności adaptacyjne dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu, jaka jest typologia przystosowania i jakie należy podjąć działania, by zintensyfikować ten proces.

Interesująca jest przyjęta koncepcja przeprowadzonych i zreferowanych badań oparta na socjalizacji społecznej, która została przedstawiona jako podstawa i wyznacznik przystosowania społecznego osób ze spektrum autyzmu. Doktorantka przyjęła, że proces

¹ Przytacza definicje J. Szczepańskiego a powołuje się na innego autora: R. Podgórskiego.

przystosowania społecznego następuje w pierwszych latach życia człowieka, czyli w procesie socjalizacji pierwotnej, za którą odpowiedzialna jest rodzina. W związku z tym główna uwaga poświęcona została wielu szczegółowym stylom wychowania przez rodzinę, wdrażania dziecka w obowiązki domowe, budowania umiejętności realizacji podstawowych czynności codziennego życia, komunikowania. Badania uwzględniły podstawowe błędy ale też trudności napotymane przez rodzinę, oraz podejmowanie przez dzieci sposoby manipulacji.

Kontynuując koncepcję procesu socjalizacji autorka rozprawy przechodzi następnie do socjalizacji wtórnej i omawia proces edukacji – czyli organizację i pracę szkoły z uczniami ze spektrum autyzmu. Odwołując się do danych z Systemu Informacji Oświatowej wskazuje narastanie liczby takich dzieci a jednocześnie zwraca uwagę na różnie warunkowane dysfunkcje systemu szkolnego oraz podkreśla, że choć *przyszłość dzieci z tym zaburzeniem zależy w dużej mierze od nauczycieli*, to przytacza zastrzeżenia rodziców wobec sposobów realizacji zadań edukacyjnych[s.259] jak również reakcje dzieci ze spektrum autyzmu w opisanych przypadkach braku kompetencji ich nauczycieli. Zwraca też uwagę na środowisko rówieśnicze i aktywność w mediach cyfrowych dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu. Ostatecznie jednak konkluduje, że socjalizacja realizowana w całym aspekcie procesu edukacji i oddziaływaniu innych form komunikowania jest wtórna wobec dominującego znaczenia socjalizacji pierwotnej realizowanej w rodzinie.

Uwagi

- ✓ Przede wszystkim należy uznać dobry poziom części teoretycznej i dużą staranność w gromadzeniu i analizie danych z indywidualnych wywiadów pogłębionych prowadzonych w trzech grupach respondentów w różnym stopniu i w różny sposób doświadczających życia z autyzmem: dzieci i młodzieży do lat 18, ich rodziców i dorosłych osób z autyzmem. Treści zawarte w obu wymienionych częściach są kompatybilne. W związku z tym pozytywnie oceniam część teoretyczną i empiryczną.
- ✓ Nie znalazłam uzasadnienia, dlaczego w badaniach rozszerzono grupę młodzieżową do 19 roku życia włącznie.

- ✓ W kilku ostatnich latach w wielu opracowaniach zaprzestano stosowania terminu *osoba niepełnosprawna* na rzecz określenia *osoba z niepełnosprawnością*. Zmiana określenia pozwala podkreślić, że niepełnosprawność jest jedną tylko z cech i sytuacji, jakie charakteryzują człowieka, a nie sugeruje jego uogólnionego braku sprawności.
- ✓ Propozycje scenariuszy wywiadów [słusznie odrębnych dla każdej z grup badanych] powinny znaleźć się w Aneksie, a nie w tekście rozdziału.
- ✓ Za wątpliwy i nieuzasadniony uznaję podział Bibliografii. Poszczególne pozycje podzielone zostały na monografie/prace autorskie, wyodrębnione zostały rozdziały w pracach zwartych i odrębnie podane zostały artykuły w czasopismach. Nie mam uwag do oddzielenia Netografii.
- ✓ W bibliografii pod błędnie podanym nazwiskiem [Chodakowska zamiast Chodkowska, co można byłoby uznać za literówkę] zacytowana została pozycja trojga współautorów: Stanisławy Byry, Marty Chodkowskiej i Zdzisława Kaznowskiego a nie wyłącznie Chodkowskiej.
- ✓ Dodatkowo proszę o wyjaśnienie, czy i ewentualnie jaka jest różnica między terminami: pytanie badawcze i problem badawczy.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa Pani **mgr Barbary Skawiny: *Przystosowanie społeczne osób z autyzmem lub zespołem Aspargera. Analiza socjologiczna*** napisana pod kierunkiem Pana dr hab. Andrzeja Lipczyńskiego ma charakter interdyscyplinarny i niewątpliwie nowatorski. Realizacja rozprawy wymagała więc od doktorantki, która nie jest socjologiem, pogłębionej znajomości literatury dotyczącej wielu ogólnych i szczegółowych zagadnień teoretycznych i metodologicznych z zakresu socjologii. Wiedzę tę w sposób poprawny dokumentowała i zastosowała w rozprawie. Choć w niektórych, oczywistych dla socjologa sytuacjach, wydawało się to zbędne i zdecydowanie zaburzało strukturę i układ treści [szczególnie w części metodologicznej], to dla czytelnika nie-socjologa, może stanowić ważny zakres informacji.

Należy podkreślić także nowatorski charakter ważnego społecznie tematu, dotychczas niepodejmowanego w socjologii zdrowia, choroby, niepełnosprawności, ale też tylko częściowo w socjologii rodziny, wychowania i analizie funkcjonowania edukacji wspierającej. Dodatkowo należy podkreślić potwierdzoną w rozprawie umiejętność samodzielnej organizacji warsztatu badawczego i samodzielnego prowadzenia badań naukowych w realizacji trudnego i nowatorskiego tematu. Umożliwiło to Pani mgr Barbarze Skawinie na: *oryginalne rozwiązanie problemu naukowego*, co zgodnie z Ustawą z dnia 14 marca 2003 roku [Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.] o stopniach naukowych i tytule naukowym - [łącznie z innymi wymienionymi elementami rozprawy] pozwala ocenić, że rozprawa spełnia wszystkie warunki stawiane pracom doktorskim.

Biorąc pod uwagę znaczenie naukowe oraz poznawcze podjętego tematu, poziom jego realizacji, zastosowaną w badaniach metodę jakościową oraz uwzględnione w pracy aspekty praktyczne, mimo częściowo krytycznych uwag dotyczące rozdziału metodologicznego, stawiam **wniosek o dopuszczenie mgr Barbary Skawiny do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.**

Zofia Kawczyńska

